ОРИГИНАЛАН НАУЧНИ РАД

УДК 903.2-023”638.3”(497.11)
DOI https://doi.org/10.18485/znms_arh.2025.27.1.5
Примљено: 10. април 2025.
Прихваћено: 10. мај 2025.
e-mail: a.bandovic@narodnimuzej.rs

Александар Д. БАНДОВИЋ
Народни музеј Србије

АРХЕОЛОЗИ, „САКУПЉАЧИ“ И ЛАТЕНСКИ ГРОБОВИ СА ВИНЧЕ И СТАРЧЕВА[1]

Апстракт: Винчу и Старчево знамо као епонимне археолошке локалитете важних неолитских култура југоисточне Европе. Нешто мање је познато да су током раних ископавања на њима пронађени трагови живота и смрти из млађег гвозденог доба. Коришћењем доступне археолошке евиденције, биће реч о повезаности археолога, предмета које проналазе и заборава који покрива археолошке збирке, стварајући „колекције сирочића“. Случај латенских гробова пронађених на Винчи и Старчеву и проблем значаја археолошке евиденције отварају многа питања која овај рад настоји више да покрене него да на њих одговори.

Кључне речи: Винча, Старчево, латен, млађе гвоздено доба, археолошка евиденција, заборављене колекције

„НАКНАДНА ПАМЕТ“ И ПОТЕНЦИЈАЛ ИСТРАЖИВАЊА ЗАБОРАВЉЕНИХ КОЛЕКЦИЈА

Покушаји да се с „накнадном памећу“ позабавимо заборављеним предметима и археолошком евиденцијом, да удахнемо живот и креирамо приче о и око појединих предмета, понекад су врло фрустрирајући и неизвесног исхода. Присетимо се само „колекција сирочића“ (orphaned collection): заборављених предмета без археолошких контекста и провенијенције, предмета с одредницом „непознато“, које сваки музеј чува у депоима као неку врсту „прљаве археолошке тајне“, како је то написао Брајан Фаган (Voss 2012: 147; Ćosić 2018: 605). У тексту пред читаоцем управо настојим да говорим о тој врсти археолошке грађе, о заборављеним

1 Најсрдачније захваљујем колегиници Јелени Марковић на увиду у студијски материјал са ископавања Винче 1911–1913. године, као и колеги Андреју Старовићу за налазе из Старчева 1932. године. Конзервацију посуда из Старчева урадила је колегиница Весна Рогић, и њој дугујем захвалност, као и анонимним рецезентима за конструктивне савете.

или сасвим изгубљеним предметима, о њиховим археолошким контекстима забележеним у постојећој и свакако фрагментарној археолошкој документацији. Археолошка евиденција са ранијих ископавања није приказ и одраз објективне и неупитне прошлости, а у сваком случају зависи од друштвених околности и индивидуалних предубеђења самих истраживача (в. Milosavljević 2019: 835–837; Palavestra 2020: 28–30). „Старој евиденцији" би из тог разлога требало приступити критички, с уважавањем свих субјективних мерила наших дисциплинарних предака.

Када је реч о археолошкој колекцији из периода гвозденог доба у Народном музеју Србије, приметно је да је највећи број објеката прибављен као поклон, откуп или је реч о случајним налазима, док су знатно ређе, у формативном периоду зачетака праисторијске збирке, предмети у Музеј доспевали путем ископавања. Другим речима, за велики број артефаката који се данас чувају у Збирци гвозденог доба подаци о условима налаза су изгубљени, а о њиховој функцији, оригиналним и могућим археолошким контекстима сазнајемо посредно, на основу аналогија или новијих резултата ископавања. Током креирања наратива о људима и стварима из прошлости, музејски објекти се „враћају" у претпостављене и хипотетичке ситуације из прошлости. Неретко су и судбине артефаката уткане у индивидуалне биографије археолога: „археолошки налази и људи који их проналазе су нераскидиво испреплетани", како каже француски археолог Лоран Оливије (Olivier 2011: xv). Као што говори и историја Народног музеја Србије, што су бурније и турбулентније судбине људи и институција, сва је прилика да је археолошка евиденција фрагментарнија, а нити повезаности људи и предмета су прекинуте. Стога је велика важност подсећања на дисконтинуитете и истргнуте странице памћења које покривају наше знање о археолозима, археолошким објектима и ситуацијама. Примери о којима ће бити реч враћају нас у прву половину XX века, када су археолошки локалитети Винча и Старчево, које данас знамо као епонимне локалитете за старији, средњи и млађи неолитски период, изнедрили и прве, „узгредне" латенске гробове, којима све до новијег времена није приписиван велики значај (Palavestra i Milosavljević 2020: 675–678).

ЛАТЕНСКИ ГРОБ(ОВИ) ИЗ ВИНЧЕ

Крајем XIX и почетком XX века, ретки и углавном унапред најављени посетиоци Народног музеја могли су да виде део праисторијских предмета, који су били изложени у орманима на тзв. картонима.[2] Како је та поставка заиста изгледала не можемо да знамо јер њене фотографије из тог периода недостају. Током управе Михаила Валтровића (1839–1915), археолошки и етнографски објекти, уметничке слике, милитарије, приватне колекције, заставе и одликовања из ратова за ослобођење пристизали су у Музеј и уписивани су у прве књиге инвентара: Инвентар ствари Народног музеја I и II.[3] На основу расположиве документације сазнаје-

2 АНМ, Рукописни каталог и Кратка објашњења збирака Народног музеја, израђени између 1902. и 1910.

3 ДНМ, Инвентар ствари у Народном музеју I и II.

мо да су од тренутка њиховог прибављања до тренутка уписа у књигу инвентара често пролазиле године.[4] Ретки су предмети из млађег гвозденог доба који су чинили сталну поставку Народног музеја пре Првог светског рата,[5] а које данас можемо да идентификујемо. Према Рукописном каталогу, који је настао после 1902. године, а који је израдио Милоје Васић (1869–1956), тада помоћник управника Народног музеја, поред предмета „из латенског доба" са општом одредницом „Угарска", у једном од ормана налазиле су се и бронзане гривне и фибуле „са бобицама", које су 1887. године пристигле у Музеј посредовањем Министарства просвете и црквених послова. Предмете је послала Нишко-пиротска инспекција, а пронађени су током градње пруге Ниш–Пирот у „великом дефилеу" (Сићевачка клисура, прим. А. Б.), на 25. километру од Ниша.[6] Реч је о гривнама (Knotenring) и, мада је било различитих идеја о њиховој хронологији, од халштата D (Гарашанин 1954a: 63, T. XL 2–4), преко ранолатенског периода (Todorović 1968a: 58; Todorović 1974: 75-76), највероватније је реч о предметима који карактеришу време касног латена (Drnić 2015: 85; Dizdar, Ljuština i Tonc 2022: 268).[7] Међутим, о томе какав наратив је креиран о тим артефактима почетком XX века, осим да припадају „латенској доби", тешко се може рећи. Више о томе дознаје се из пера Милоја Васића. Он је 1905. године, у *Српском књижевном гласнику*, грађанској елити у Србији први пут елоквентно представио шта је археологија и који су њени задаци, а „латенску периоду" је објаснио следећим речима:

„Латенска периода, која се у осталој Европи обично датира од 400 пре Хр. до 1 године после Христа, морала је на Балканском Полуострву, у северним деловима његовим, почети знатно раније. Главна карактеристика ове периоде јесте примање савршенијих уметничких облика из културе класичних народа и њихово прерађивање од стране северних „Варвара". Иако су тадашњи становници Србије имали и своју националну културу и уметност, која се огледа на појединим наласцима овога доба, ипак је било не само културних утицаја из јачих центара на Југоистоку, него и непосредног импортирања готово израђених предмета са стране" (Васић 1905: 601).

Иако Васић реч „варвари" ставља под наводнике, јасно се могу препознати његови филхеленски светоназори, које је делио с многим савременицима (в. Бабић 2008: 128-132; Milosavljević i Palavestra 2016: 784-788). „Савршенији уметнички облици" долазили су „из јачих центара на Југоистоку", односно из претпостављеног „извориштa" цивилизације, док су северни „варвари" склони прерађивању

4 Нпр. шлем „коринтског" типа, пронађен код Трстеника 1874. године (Рашковић 1983: 154), инвентарисан је тек за време Валтровићеве управе, односно после 1881. ДНМ, Инвентар ствари у Народном музеју I, бр. 503.

5 Током историје, Народни музеј Србије је променио неколико имена и локација. Пре Првог светског рата се налазио на адреси Краљев трг бр. 3 (данас Студентски трг) и управо се називао Народни музеј, а управници су се у формалној преписци потписивали са Ч.Н.М (Чувар Народног музеја). Нпр. АНМ, бр. 51, 4. 3. 1901, обраћање М. Валтровића Српској краљевској академији, и АНМ, бр. 5, 3. 1. 1906, обраћање М. Васића начелнику округа Пожаревачког. Знатно ређе се у појединим документима помиње назив Српско краљевски Народни музеј и Историско-уметнички музеј. Видети АНМ, без броја, К. 13, 13. 3. 1908, обраћање М. Васића М. Валтровићу и АНМ, без броја и датума, К. 13, извод трошкова у Историско-уметничком музеју 1908. године.

6 АНМ, К. 8, бр. 334, 6. 7. 1887, према извештају Министарства просвете и црквених послова „3 гривне и две копче нађене код кил. 25300 у великом дефилеу 0.80 метара дубоко". Фибуле нису сачуване.

7 Налаз са пруге Ниш–Пирот се састоји од сета „обручастог накита" различитих величина, али судећи према димензијама нису сви предмети били ношени као гривне.

тих облика и „импортирању“ предмета.[8] Још важније било је место Балкана у овој неједнакој размени, а отуда следи и Васићева почетна премиса да је латен на Балкану морао „почети много раније“. Дакле, ако је и постојао неки наратив у том тренутку о предметима из латенског периода, он је врло јасно указивао на то да су мерило ствари и угао гледања долазили с Медитерана, из класичних цивилизација Грчке и Рима, а Балкан је био посредник исијавања цивилизације ка централној Европи.

Врло је занимљиво да Васић не користи појам „латенска култура“, која је, према косинијанским (G. Kossinna, 1858–1931) постулатима поистовећивања археолошке културе и етницитета, већ ушла у вокабулар европских археолога као отелотворење Келта. На пример, у археологији Босне и Херцеговине током аустроугарске управе, а под утицајем Морица Хернеса (M. Hoernes, 1852–1917), „оца-оснивача“ аустријске археологије, научници су врло брзо прихватали ту једначину (Hoernes 1892: 630; Truhelka 1893: 112). Хернес, иако веома критичан према идејама немачког праисторичара Густафа Косине и „преурањеном етнологизовању“ археолошких налаза (Bandović 2012: 639), написао је у књизи *Примитивни човек*: „Латенска култура, која је изненада завладала читавом Европом, са изузетком класичног света, по форми је култура Келта, а развија се у време када је ова високо развијена Аријевска раса, моћна у броју, снажна у духу, напредовала у познавању метала и у поседу многих техничких помагала, освојила огромне територије“ (Hoernes 1900: 120). Сходно томе, босанскохерцеговачки учењаци су постепено прихватили и типолошки метод потекао од скандинавских археолога, који је Ото Тишлер (O. Tischler, 1843–1891), библиотекар и кустос из Кенизбурга (данас Калињинград), прилагодио латенском периоду, а на основу еволуције форми корица мачева и фибула (рани, средњи и касни латен) (Tischler 1885: 159; Hoernes 1892: 650; Radimsky 1895: 201; в. De Navarro 1936: 311; Collis 2003: 76–77). С друге стране, типолошки метод није нашао плодно тло у српској археологији с почетка XX века. Васић је концепт типологије генерално сматрао страним и неадекватним када је реч о решавањима питања праисторијске хронологије Балканског полуострва (Васић 1914: 55–76; Бандовић 2017: 422; Palavestra 2020: 52, 218).

Ипак, фасцинација „разузданом хордом галских ратника“, која је предвођена Бреном сејала смрт и страх на путу ка Грчкој и Делфима, како је то касније писала Фанула Папазоглу (Papazoglu 2007 [1969]: 209), није сасвим заобишла ни Милоја Васића. Током прве кампање ископавања на Винчи 1908. године, он је, према сопственим речима, у млађим слојевима спорадично налазио латенску керамику, што је био довољан показатељ да с приличном сигурношћу највећи и најмлађи винчански „V“ ров припише управо том периоду (Vassits 1910: 25; Vassits 1911: 131; Васић 1914: 73). Дакле, латенски период је мирисао на сукобе, одбрамбене ровове, генерално на ратнички етос. Годину дана касније, публикујући резултате ископавања локалитета Градац код Лесковца, први пут је докумен-

8 Слично мишљење је имао Васићев ментор Адолф Фуртвенглер о пореклу златног налаза из Шварценбаха (Schwarzenbach), као и налаза из окружења Латена (La Tène), за које је претпостављао да су израђени у грчкој колонији Масалији (De Navarro 1936: 311–312). Идеја о „варварским“ имитацијама и подражавању „високих“ центара цивилизације прогања и данашње студије материјалне културе латенског периода.

Сл. 1 Сугестивни цртеж сликара Лудвига Х. Фишера: пример „савијања оружја“ из једног од латенских гробова у Мокроногу (према: Hoernes 1892: 647, fig. 315)

Fig. 1 A suggestive drawing by the painter Ludwig H. Fischer. An example of "weapon bending" from one of the La Tène graves in Mokronog (after: Hoernes 1892: 647, fig. 315)

товао фрагменте керамике и још неколико ситних налаза из млађег гвозденог доба (Васић 1911: сл. 63). Уколико оставимо по страни његове проблематичне идеје о континуитету, „конзервативизму“ и „демократској култури“ и, најзад, само датовање Граца у искључиво латенски период (Васић 1911: 111–112, 117; Milosavljević i Palavestra 2016: 783; Palavestra 2020: 44–52), чињеница јесте да је Васић био резервисан према етничкој интерпретацији археолошких налаза са Граца (Mihajlović 2019: 22–23). Међутим, елементе који се у културно-историјској археологији узимају као типичан траг Келта је препознао. Градац је упоредио с тада познатим опидумима и налазиштима у западној и средњој Европи (Бибракт, Алезија, Латен, Страдоњице), као с примерима „специјалног типа латенских тврђава“ (Васић 1911: 122). Пратећи мисао Роберта Форера, али и Хернеса, Васић је кључни аргумент за датовање Граца нашао у обичају „савијања оружја“ (сл. 1) и у карактеристичној „керамичкој врсти“ коју је пронашао на том локалитету. У истом тексту, читаоце је обавестио да се „савијање оружја“ и пратећа „керамичка врста“ јављају и у „северној Србији“, у Винчи и Ритопеку (Васић 1911: 111–112, нап. 1, 120), као и да је то редовна појава с којом је имао прилику да се сусретне.

Поставља се питање на које појаве из Винче и Ритопека је Васић тада мислио. Један налаз оружја из Винче, вероватно из латенског периода, а који претходи ископавању Винче и Граца, уписан је у стару књигу инвентара као откуп за 1,80 динара 1906. године: „Два копља и дужи гвоздени нож. Нађено у Винчи поред урни са костима… у башти Јове Дреновачког“ (в. Гарашанин и Гарашанин

1951: 26–27; Гарашанин 1954б: 57–58; Todorović 1968a: 28; Todorović 1968b: 38; Todorović 1974: 184).[9] Према уписима у књигама старих музејских инвентара, тих година су Винча и њена непосредна околина изнедрили велики број налаза из различитих периода, од неолита до средњег века, које су мештани проналазили „чепркајући" у својим и туђим авлијама и продавали Народном музеју. Нарочито су у том послу били ревносни „месни сакупљачи" Панта Урошевић (1873–?) и Младен Ђорђевић из Винче. Панта Урошевић је, на пример, 1908. године Музеју продао у Винчи пронађене предмете следећег описа: „Један земљани лонац поред кога су нађени: један старински гвоздени нож, три гвоздена копља мања, једно гвоздено копље дугачко 0,68 м, две фрагментиране фибуле од гвожђа".[10] Ретроспективно гледано, та дескрипција наликује делу инвентара латенског гроба, какав је, рецимо, откривен приликом ископавања 1953. године у оближњем Брестовику, на Високој равни (Крстић 1959; Поповић 1994). Све наведено не значи да није нађено више предмета који су пристигли у Музеј, а који нису уписани у књигу инвентара, нарочито ако узмемо у обзир да је нагомилавање археолошких налаза, али не и инвентарисање, постало манир када су отпочета опсежнија археолошка истраживања Жутог брда, Граца, Винче и других локалитета.[11] Мала музејска заједница, коју су чинили Васић и његови асистенти Милан Митић (1886–1916) и Душан Карапанџић (1888–1963), заједно с Антом Мудровчићем (1840–1925), није једноставно могла да прати обим ископавања и количину материјала који је пристизао у Музеј.

У сваком случају, можемо да закључимо да је Васић био свестан археолошких налаза из латенског периода како у Винчи тако и у околини.[12] Задржимо се сада на ископавању 1911. године у Винчи, које је финансирао Руски археолошки институт у Цариграду, на челу с византологом Фјодором Успенским (Ѳ. Успенскй, 1845–1928). Накнадна „аутопсија" Васићеве методологије ископавања показала је колико су климаве биле његове „вертикалне" и „хоризонталне" равни којима се служио. На почетку је Васићев теренски метод био упоредив, али и иновативан у односу на поступке његових савременика. Међутим, честе промене оквира и „скела" (у смислу методолошких структура које је користио током ископавања) довеле су с временом до напуштања иновација (опширније Palavestra 2020). На овом месту је довољно напоменути да су сонде из 1911. године постављене у наставку, односно севернији од ископа из 1908. године (Palavestra 2020: 106). За разлику од већине средњовековних гробова, којима није придавао значај, Васић се у археолошком дневнику задржао на опису латенског гроба, кога су радници пронашли 10. августа. Како је записао, откривен је „на тај начин што је најпре нађена и показана фрагментирана фибула, о којој ће се касније говорити. У исто време извађена је и лобања. Наредио сам да се почисти дотично место, при чему

9 ДНМ, Инвентар ствари у Народном музеју II, бр. 2430.

10 ДНМ, Инвентар ствари у Народном музеју II, бр. 2609. „Нађено у Брегу изнад куће Милутина Нациног у Винчи".

11 Жуто брдо, Градац и Винча су инвентарисани у збиркама Народног музеја Србије тек после Другог светског рата. Видети ДНМ, Инвентар ствари у Народном музеју II за године 1906–1914 и Инвентар Преисториске збирке I, II, III.

12 Видети такође ДНМ, Инвентар ствари у Народном музеју II, бр. 2622. Налаз из „латенске периоде" код цркве у Винчи, 22. 4. 1908. године.

Сл. 2 Ситуациони план ископавања Винче 1911–1912. и положај латенског гроба између неолитских кућа (документација Народног музеја Србије)

Fig. 2 Site plan of excavations at Vinča in 1911–1912 and the position of the La Tène grave among Neolithic houses (Documentation of the National Museum of Serbia)

је нађена бронзана фибула, а затим се појавили остаци костура. Почело се са претресањем гроба. Гроб је лежао оријентован С-Ј (глава на југу), на дубини од 2,89 од главне тачке. Гроб се распознавао од главе за 1 м у дужину, а остатак дужине гроба неизвестан. Од прилике на средини гроб је био најужи и износи 0,62 м. Под рова (гробне раке, прим. А. Б.) је био набијен, вероватно достизао до каквог ранијег патоса". Истрошеност зуба је протумачио као показатељ времешности индивидуе. Потом је побројао шта се нашло око овог, очигледно девастираног гроба будући да је доњи део скелета недостајао.[13] На једном од ситуационих планова из 1911–1913. године, које је израдио Васићев верни сарадник Анта Мудровчић, може да се види и цртеж овог усамљеног гроба на коти 2,89 m (сл. 2), очигледно накнадно целовито уцртаног јер је одмах по откривању „извађена лобања". Васић је у првом извештају са ископавања саопштио: „Поред костура нађене су, поред осталога и две фибуле, једна бронзана, а друга гвоздена, чије карактеристичне одлике допуштају да се могу на основу аналогија из Ј. Русије датирати у II в. пре Хр. или чак и доцније" (Васић 1912: 267–268). У *Преисторијској Винчи*, на овај гроб се само кратко осврнуо, али осим констатације да је „нађен на дубини од 2,89 m испод површине…" те „да је костур лежао на леђима",

13 ДНМ, Винча, Археолошки журнал 1911, 10. 8. 1911, стр. 53.

није изнео никакве друге податке (Васић 1932: 26). Из текста написаног четири године касније сазнајемо да је у гробу „пронађено неколико комада ћилибара" (Васић 1936а: 170).[14]

На основу Васићевог поробројавања покретних налаза у дневнику може се врло грубо претпоставити шта је био инвентар гроба, а шта не, односно шта је било у испуни гроба у којој су се, укопавањем гробне раке у старије винчанске слојеве, нашли фрагмент фигурине, керамике с „тесалским сликањем" итд. Можемо да наслутимо да га чине на „прсима" нађене фибуле, перла од ћилибара и предмет који Васић описује као „украсни бронзани колут", а који се налазио „испод леве лакатњаче, глатком страном окренут кости, а на неравној са ушицом лежи на земљи". За неке налазе не можемо да будемо сигурни: „фрагмент кремена ножа,[15] фрагмент накита од шкољке" или „керамички бршљенак",[16] иако је сва прилика да су у гробну раку доспели из старијих слојева.

Васићев цртеж бронзане фибуле (сл. 3), који је оставио на маргинама дневника, заиста делује индикативно (Palavestra i Milosavljević 2020: 675), односно наликује фибулама које се општим именом углавном називају „легионарским", а иза кога се крије више типова каснолатенских фибула (Ljuština and Radišić 2021: 123–124; Вукмановић и Радојчић 1995: 26; Тодоровић 1971: T. XCV.79). Пратећи логику о налазу из каснолатенског периода, очевидно је да су на подручју данашње Србије скелетни гробови из тог доба (латен Д1–Д2) малобројни, с хронолошки недовољно осетљивим или непубликованим инвентарима, што не значи да не постоје (Роспи ћуприја, гроб 29; Карабурма, гроб 78; Ајмана, скелетни гроб) (Тодоровић 1956: 50; Todorović 1972: T. XLII.4; Božič 1981: 319; в. Mihajlović 2019: 205, нап. 110, 220–221).[17] Такође, осим жидоварске оставе, налази ћилибара нису документовани на каснолатенским локалитетима на подручју Србије (Palavestra i Milosavljević 2020: 675; Јевтић 2006: 126–127). У том контексту, податак Јована Тодоровића да је као инвентар ранолатенског скелетног гроба (гроб 23) на Роспи ћуприји пронађен „украсни предмет" од гвожђа (Eisenblechring), унутар кога се налазио комад ћилибара (Тодоровић 1956: 50; Todorović 1963: Y 49), недавним увидом није могао бити потврђен.[18] Уколико прихватимо да је Васићев цртеж фибуле у дневнику заправо само скица, постоји могућност да је реч о гробу из раног латена/касног халштата, што отвара низ других спекулација. Цртеж бронзане фибуле може да нас подсети на варијанте чертошке фибуле, које се јављају у скелетним гробовима тзв. сремске групе. Такође, документовани скелетни гробови на локалитетима Стубарлија (Мошорин), Јела (Шабац) и Ђепфелд (Дорослово), осим чертоза фибула, често садрже и прилоге које чине огрлице од ћилибарских перли (опширније Ljuština 2020). У сваком случају, на основу посто-

14 После Првог светског рата, због сукоба с Владимиром Петковићем и отказа који је дао на место управника, Васић није имао приступ археолошким налазима и документацији који су се налазили у Народном музеју (опширније Palavestra 2020: 259).

15 Будући да се кремени ножеви појављују као инвентар подједнако у неолитским и у латенским гробовима (нпр. Пећине, гроб 23; Jovanović 2018: 60; Borić 2015: 172).

16 ДНМ, Винча, Археолошки журнал 1911, 10. 8. 1911, стр. 53–54.

17 ДНМ, Ајмана – Мала Врбица, Извештај са ископавања вођених 1981 и 1982, 3. 10. 1983.

18 Најсрдачније захваљујем колеги Милошу Спасићу из Музеја града Београда на увиду, март 2025.

јеће евиденције, односно Васићевог дневничког записа, питање гроба из 1911. године на Винчи остаје отворено. Предмети које Васић описује, уколико су преживели бомбардовање и реквирирање у Првом светском рату, за сада нису евидентирани у збиркама Народног музеја Србије.

Изузев наведених налаза, нарочито је занимљив опис који је оставио Балудин Сарија (1893–1974), који се после Првог светског рата кратко задржао у Народном музеју. Не наводећи прецизније с које локације потичу налази из Винче,

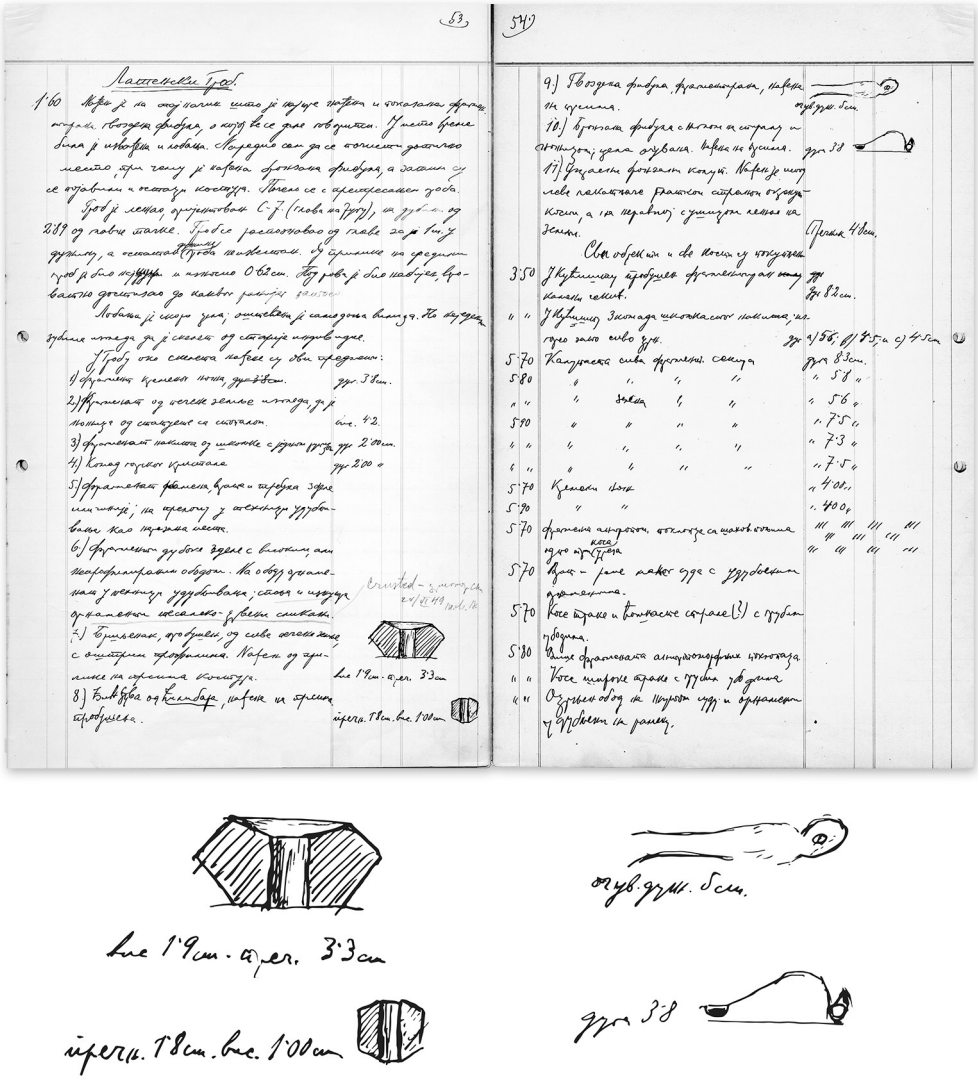

Сл. 3 Странице Васићевог журнала 10. 8. 1911, на којима описује инвентар латенског гроба (документација Народног музеја Србије)

Fig. 3 Pages from Vasić's journal on 10th of August 1911, with a description of the inventory of the La Tène grave (Documentation of the National Museum of Serbia)

који су, као и више пута до тада, откупљени од Панте Урошевића,[19] Сарија је написао: „Од нарочитог интереса је једно изразито La Tène-ско налазиште из Винче. У једној најмање пола метра високој урни, са дебелим зидовима од које су многи одломци дошли у музеј, нашли су се поред остатака пепела: 1 гвоздени ланац са тордираним карикама, 1 маказе, 2 типичне латенске чворновите фибуле, фрагмент једне гривне у облику зделе, 1 гвоздена гривна, 1 гвоздени нож и један коштани украс" (Сариа 1926: 194; в. Saria 1927: 97). Уз сво уважавање регионалних карактеристика латенског периода на подручју бивше Југославије и уз отклон од уписивања познатих археолошких ситуација у непознате, Саријин опис је сасвим упоредив с инвентарима добро документованих средњолатенских гробних целина на некрополама у Звонимирову (Велико поље, гроб 46) и Новом Месту (Капителска њива, гроб 194) (Dizdar 2011: 105–106, fig. 3.2; Križ 2005: 98–99). Не морамо ићи ни тако далеко; „чворновите фибуле" могу да се упореде с делом инвентара средњолатенског гроба из Ата код Вршца (Jovanović 1974a; Jovanović 1974b: 299–303). Ипак, колико год да су заводљиве те паралеле, археолошки налази нису сачувани, а од евиденција нам је остала само Саријина забелешка.

Панта Урошевић се појављује још једном на страницама Васићевог дневника 1929. године. Дошао је на „ров" током Васићевих обновљених истраживања, доносећи дарове у виду фрагмената грнчарије, фигурина, али, како Васић бележи у дневнику, и „једно дуго копље од гвожђа и један нож од гвожђа у облику јатагана (…) Све је то карактеристично за La Tène, нарочито за копље и нож. - То је најеклатантнији доказ за датовање највиших слојева у Винчи у La Tène – Скордиска. Ове ствари, плаћене 50 динара, нађене су на земљишту где се копају темељи за нову основну школу. Темељи нису дубљи од 1–1,5 m, а свуда у зидовима ровова за темеље налази се комаће од печена лепа и фрагменти великога посуђа са много Kalksinter-а на површини. То је, дакле, најмлађи слој. – Како је двориште школе велико, на падини према Чокањевој механи, то се може и тамо предузети ископавање за најмлађу периоду" (подвучено у оригиналу, А. Б).[20] Васић није предузео ископавања покрај школе, али је после Другог светског рата објавио налазе које му је Урошевић продао 1929. године за 50 динара, као „део инвентара једног гроба из Винче", с претпоставком да се код школе налазила некропола „испитиваног преисторисног насеља". Да би, сходно идејама о Винчи као „јонској колонији", хронолошку причу „зачинио", приложио је у инвентар гроба и једну секиру од магнезита (Васић 1951: 15–16), коју не помиње у дневнику 1929. године, као ни 1936, када први пут говори о налазима нађеним поред школе у Винчи (Васић 1936б: 97).[21]

19 ДНМ, Инвентар ствари у Народном музеју II, бр. 3025.

20 ДНМ, Винча, Археолошки журнал 1929, 29. 8. 1929, стр. 55.

21 Васићевим речима из 1936: „Фрагменти у слици 484 и 485 нађени су приликом копања темеља за зграду садашње основне школе у Винчи, у 1929 години. Ровови за темеље су били дубоки до 1,5 м. При том копању нађена су кућишта, рбине од посуђа и ова два фрагмента. Сем тога нађен је врх гвозденог копља и гвозден нож (Васић 1936б: 97). „Фрагменти у слици" су фигурине. Васићевим речима из 1951: „При копању рова за темељ школске зграде, на дубини од око 1 м испод површине нађени су заједно следећи предмети. Врх копља од гвожђа (…) Гвоздени нож (…) Углачана камена секира (…). Појава гвозденог оружја и углачане камене секире од магнезита у истом гробу, потпуно одговара појавама у најмлађем делу винчина слоја, у којем се налазе углачане камене секире – мотике и предмети од гвожђа. С тога у доба тога најмлађег дела винчина слоја треба датовати и предмете из овог гроба" (Васић 1951: 16).

Због овог „убаченог елемента“ у виду секире од магнезита, већина аутора је касније остала прилично скептична према Васићевој објави (в. Гарашанин и Гарашанин 1951: 26; Гарашанин 1953: 10; Гарашанин 1954б: 58), иако је, судећи према фотографијама, реч о налазима из млађег гвозденог доба (копље и нож) (Васић 1951: 16, сл. 1).

Идеја да је на Винчи пронађен „латенски“ ров опстајала је у радовима и после Другог светског рата (нпр. Гарашанин и Гарашанин 1953: 45; Todorović 1968b: 24). Међутим, не треба губити из вида да Васић није узимао у обзир природни нагиб винчанског „тела“, а појаву латенске керамике у горњим слојевима, дакле у истој хоризонталној равни с ровом, сматрао је истовременом с њим. С друге стране, његова процена да је ров латенски није озбиљно разматрана јер је била мање проблематична од његових идеја о „јонској колонији“. Тек је у новије време изнета претпоставка да потиче из последње фазе „винчанског света“, када је највећи број неолитских насеља био утврђен сличним роововима (Borić 2015). Уколико занемаримо ров, да Васић није сасвим исконструисао латенски период на Винчи и постојање „латенског гроба“ потврђује и касније запажање америчко-чешког археолога Владимира Фјукса (V. J. Fewkes, 1901–1941), који је 30-их година XX века започео истраживања као директор Америчке експедиције у Југославији, а који је, захваљујући кустосу Историјско-уметничког музеја (како се тада звао Народни музеј Србије) Миодрагу Грбићу (1901–1969), имао прилику да види и латенски материјал са Винче (Fewkes, Goldman and Erich 1933a: 31, fn. 70).

ГРОБ 4 НА „СТАРЧЕВО-ГРАДУ“ И СУДБИНА АРХЕОЛОШКЕ ЕВИДЕНЦИЈЕ

У јулу, августу и септембру 1932. године, у Старчеву се могла видети несвакидашње велика археолошка екипа која је истраживала неолитски локалитет. Фјукс, Роберт Ерих (R. W. Erich, 1908–1992), Хети Голдман (H. Goldman, 1881–1972), Миодраг Грбић и амерички студенти су заправо настављали ископавања која су започета претходне године на потесу Џомбе, када је терен био само сондиран, а с надом у откривање „најстаријег“ насеља неолитских земљорадника и коначно успостављање релација између југоисточне и централне Европе (детаље у Bandović 2019; Бандовић, у припреми). „Главни ров“ је те године обухватио велику површину неправилне троугаоне основе, која је била угрожена радом циглане, док је неколико сонди било постављено севернije и јужније (сл. 4). Методолошки гледано, била су то напредна ископавања, са свим иновацијама које су их пратиле: коришћење сита, прикупљање археозоолошких остатака или касније хемијске анализе керамике. Алфред Фикер (A. Ficker), инжењер геодезије из Прага, као Анте Мудровчић на Винчи, водио је све послове везане за техничко снимање. Али, упркос великим финансијским средствима и људском раду уложеним у ископавање Старчева, једини резултати су објављени у прелиминарном извештају 1933. године (Fewkes, Goldman and Erich 1933b), док је планирана опширнија публикација изостала. Старчевачки материјал је чекао неко друго, боље време, а део документације са ископавања завршио је развејан у неколико

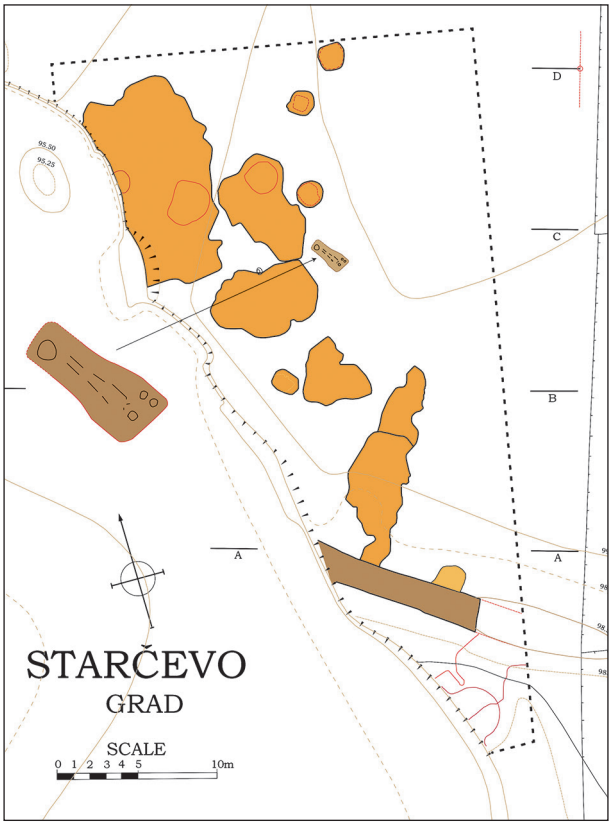

Сл. 4 Ситуациони план ископавања Старчева 1932. и положај латенског гроба (архива Пибоди музеја)

Fig. 4 Site plan of excavations at Starčevo in 1932 and the position of the La Tène grave (Peabody Museum Archive)

институција у Америци (Пен музеј Универзитета у Пенсилванији, Пибоди музеј Харвардског универзитета). Заправо, уговор између америчких институција и Народног музеја је подразумевао да археолошки материјал остане у Музеју, али није регулисао питање археолошке документације, па је оно препуштено неписаном правилу „ауторских права" носиоца истраживања, што је у овом случају био Фјукс, који је изненада преминуо 1941. године (Бандовић, у припреми).

Миодраг Грбић је 1953. године покушао да дође до једног дела документације, али у том тренутку није наишао на разумевање колега с друге стране Атлантика. Хети Голдман му је написала да: „Што се тиче нашег рада у Старчеву, бојим се да је све што је било важно у мојим белешкама ушло у наш чланак у BASPR-у".[22] Роберт Ерих је био нешто опширнији: „Основне теренске белешке, дневници, цртежи и слично, чувају се прилично збркано, а материјал који ви тражите је прилично расут по гомили папира. Тренутно једноставно немам времена ни услова да то доведем у ред, и искрено мислим да нико други не би могао много да разуме из тога. Ја лично сам спреман да станем иза онога што смо рекли у нашем прелиминарном извештају, наравно, уз могућност коначне модификације. Предлажем да извучете информације из тога или га преведете ако желите, и

22 АСАНУ у Сремским Карловцима, ФМГ, К. 4, писмо Х. Голдман М. Грбићу, 12. 2. 1953.

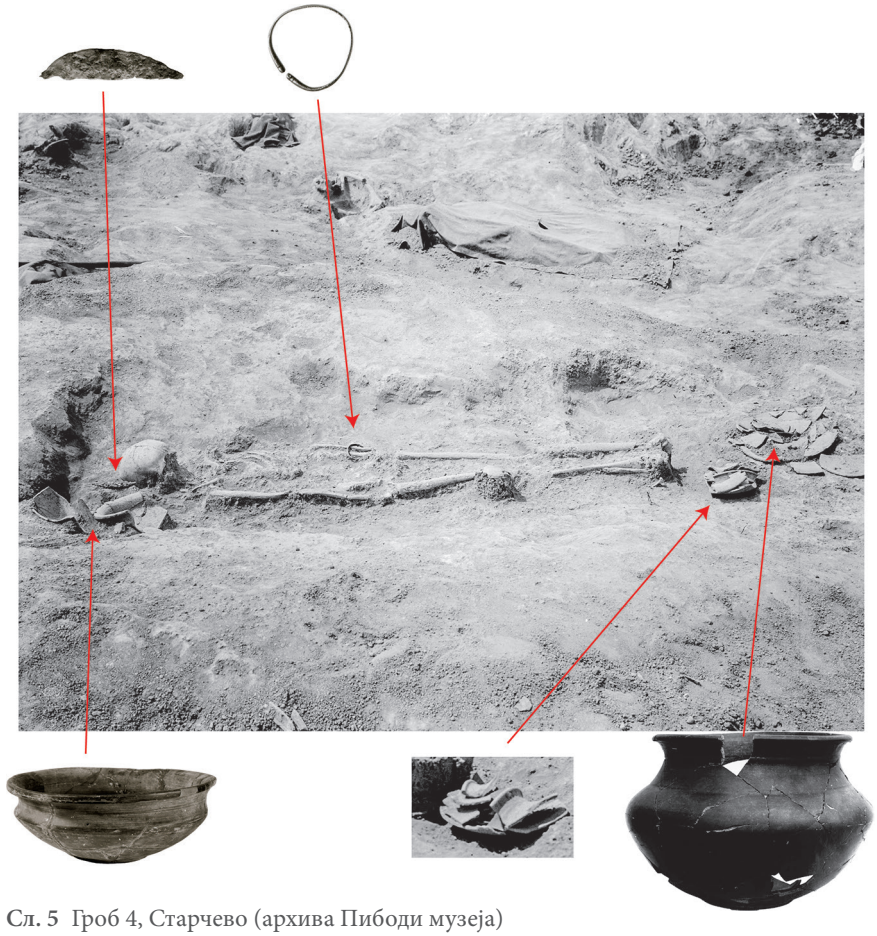

Сл. 5 Гроб 4, Старчево (архива Пибоди музеја)
Fig. 5 Grave 4, Starčevo (Peabody Museum Archive)

додате своје коментаре које сматрате прикладним".[23] Потом је у једном од наредних писама додао: „И не мислим да се много може добити поновном анализом старих ископавања".[24] Чак ни нова истраживања, која су уследила 1968–1970, нису дала сувисле информације о том важном археолошком налазишту, тако да је једини ситуациони план ископавања из 1932. године публикован према Ериховим забелешкама (Clason 1980: 146, fig. 7).

Током ископавања 1932. године се помиње да је нађено шест гробова: три неолитска, један из бронзаног доба, један из старијег гвозденог доба и један латенски. О гробу из гвозденог доба се може сазнати једино да је „дубавачког типа" и да је реч о сахрани у урни (Fewkes, Goldman and Erich 1933b: 42). О латенском гробу, који је у документацији означен бројем 4 (сл. 5), аутори су такође били шкрти на речима, и осим да је скелет био у опруженом положају „са три

23 АСАНУ у Сремским Карловцима, ФМГ, К. 4, писмо Р. Ериха М. Грбићу, 20. 3. 1953.
24 АСАНУ у Сремским Карловцима, ФМГ, К. 4, писмо Р. Ериха М. Грбићу, 13. 2. 1955.

Сл. 6 Лонац и здела, Старчево (документација Народног музеја Србије)
Fig. 6 A pot and a bowl, Starčevo (Documentation of the National Museum of Serbia)

посуде, бронзаном наруквицом, и гвозденим ножем", сазнајемо и да је: „гроб био укопан скоро до нивоа јама, али је био лоциран прилично далеко од било које од јама" (Fewkes, Goldman and Erich 1933b: 43).

Нешто документације са ископавања 1932. године, која је сачувана у архиви Пибоди музеја, а међу којом се не налазе археолошки дневници, можда нам може више рећи о латенском гробу. Према ситуационом плану, он је једини документован између старчевачких станишта (као и винчански). Осим Фјуксове оцене да је рака била укопана до нивоа неолитских јама, према цртежу и фотографијама (сл. 4 и 5) се види да је била правоугаоне основе са заобљеним угловима, а од средине се сужавала ка јужној страни. Скелет је лежао на леђима, оријентисан у правцу југ–север, с благим одступањем ка западу. Гвоздено сечиво ножа нађено је с десне стране лобање, као и здела, која је, чини се, била преполовљена *in situ*. На левој руци се види бронзана наруквица, док је лонац, који је изгледа поломљен током ископавања, био положен код ногу, на јужној страни гробне раке. Трећа посуда коју помиње Фјукс, на фотографијама се види у фрагментима, али није сачувана (сл. 5).

У Народном музеју Србије је сачуван део мандибуле који, на основу степена дентиција (Ubelaker 1978), указује на то да је у латенском гробу била сахрањена

Сл. 7 Део инвентара латенског гроба, Старчево (документација Народног музеја Србије)

Fig. 7 Part of the inventory of the La Tène grave, Starčevo (Documentation of the National Museum of Serbia)

млађа индивидуа (Infans II, 8–12 година).[25] Од гробног инвентара сачуване су само две посуде, лонац и здела (сл. 6), које су, по свему судећи, биле изложене на сталној поставци Музеја кнеза Павла (Јевремовић 1937: 5–6).[26] Према сачуваним фотографијама (сл. 7), али не и према самим предметима, бронзана наруквица отворених крајева била је мањих димензија (пречника до 6 cm), тракасте профилације, са завршецима кружног пресека. На фотографији се виде још неки фрагменти (фибула?), који се не могу идентификовати. Може се спекулисати да су прстенасти предмет (алка) и гвоздено сечиво део једног ножа, какав је, на пример, пронађен у ранолатенском скелетном гробу на локалитету Пећине (гроб 30) (Jovanović 2018: 75–77, Pl. 37. 6).

Судећи према форми лонца који је био положен покрај ногу (сл. 6), наведени гроб би могли да повежемо с инвентарима гробова с прелаза из раног у средњи латен, који су пронађени на некрополи у Пећинама (гроб 23; Sladić 1988: 15, T. II.5; Jovanović 2018: 58–61), на девастираној некрополи у Купинову (Drnić 2015:

25 Присутан је десни фрагмент тела мандибуле. Постмортем су изгубљени зуби 41, 42, 43, 44 и заметак 48. Заметак 45 је присутан у ницању, као и зуби 46 и 47. Физичко-антрополошке анализе је обавила колегиница Тамара Шаркић, на којима јој срдачно захваљујем.

26 Лонац (инв. 03_23483) је израђен на витлу, благе биконичне профилације. Обод је разгрнут и заобљен, а врат широк и цилиндричан. Прелаз између трбуха и дна је наглашен водоравним жлебом. Дно је прстенасто и конкавно. На врату је пластично изведено ребро. На рамену се налази један шири водоравни жлеб, као и три паралелна танка жлеба. Висина: 15,9 cm; пречник обода: 20,5 cm; пречник дна: 9,8 cm. Здела (инв. 03_23484) је израђена на витлу, биконичне профилације. Обод је разгрнут и равно засечен. Дно је извучено, прстенасто и конкавно. У унутрашњости посуде, при завршетку трбуха, видљив је водоравни жлеб. Висина: 6,9 cm; пречник обода: 22,7 cm; пречник дна: 8 cm.

98, T. 40.3), као и на некрополи у Пишколту (*Pişcolt*) (гроб 7; Nemeti 1989: 75, 78; fig. 2. M.7.6). Сличну профилацију имају примерци лонаца с пластичним ребром и прстенасто профилисаним конкавним дном (тзв. омфалосом) из „богатог" ранолатенског гроба на некрополи Менфочанак (*Menfőcsanak*) у северозападној Мађарској, код Ђера (Uzsoki 1987: 18–19, Pl. IX.1, 2). Такође, веома сродна биконична здела нађена је као инвентар ранолатенског гроба у околини Кестхеља (*Keszthely*), на некрополи Рези-Резишери (*Rezi-Rezisceri*) (Horváth 1987: 108–110, гроб 26, PI. XXII.5). Као прилози у средњолатенским скелетним гробовима на некрополи Палариково I (*Palárikovo*) у југозападној Словачкој јављају се веома сличне зделе с профилисаним и увученим дном (нпр. гробови 24, 38, 67; Gardelková-Vrtelová and Benadik 2021: XLI.8; LI.B.11; LXXI.9; LXXI.8). За бронзану наруквицу из латенског гроба у Старчеву нема аналогија у публикованом репертоару са латенских некропола на подручју Србије. Према типологији „обручастог накита", коју је предложио Јозеф Бујна за територију Словачке, тракасте наруквице се појављују у раном латену (латен Б1–Б2), у гробовима на некрополама Дубник (*Dubník*) и Мана (*Maňa*) (Bujna 2005: 77–78), али оне нису довољно убедљива аналогија за примерак из Старчева (уп. Дубник, гроб 3; Bujna 1989: 252; T. III.A.2; Мана, гроб 36; Beňadik 1983: 27–28; T. XVI. 36.1). Даље аналогије, на основу приложених фотографија, могле би да се препознају и у инвентару ранолатенских гробова на острву Чепел (*Csepel*) у Мађарској (Horváth 2019: 110, Pl. IV.b). Судећи према положају прилога, оријентацији скелета, као и облику гробне раке, старчевачки латенски гроб показује сличности с неким од скелетних гробова пронађених на Пећинама (нпр. гробови групе IIa; Jovanović 2018). То, међутим, није случај с примерима ранолатенских скелетних гробова с Карабурме и Роспи ћуприје, где може да се примети неуједначеност приликом полагања посмртних остатака (Ljuština i Spasić 2012).

Уз ретке ранолатенске налазе с подручја Баната (Башаид, Зрењанин) (Гирић 1997; Бењоцки 2017), латенски гроб у Старчеву јесте фрагментарни траг динамичног периода млађег гвозденог доба, али и подстицај за даље истраживање могућности како индивидуалних и групних миграција тако и регионалних и надрегионалних конекција изван традиционално схваћеног модела латенске културе, односно „хорде Келта" која долази на Балкан. Но, ако је све тако како сам навео, зашто је онда био заборављен?

ЗАКЉУЧАК

Настојао сам да покажем да анализа старе археолошке евиденције, са коришћењем доступне архивске и документарне грађе, има ограничен потенцијал, али може да пружи нове увиде у заборављене и занемарене археолошке колекције. Старе инвентарне књиге, археолошки дневници, фотографије, цртежи, скице, па и приватна писма, су различите врсте документације које је потребно валоризовати, узимајући у обзир њихову субјективну природу, ауторски печат, време и контексте настанка. Другим речима, не би им требало веровати на реч, али је, упркос неизвесном исходу таквог подухвата, потребно отворити „црну кутију". У том смислу, поновна анализа фрагментарне документације из Винче и Стар-

чева, супротно скепси коју је исказао Роберт Ерих у писму Грбићу, открила је нешто сложенију слику присуства налаза из гвозденог доба на локалитетима првенствено познатим по неолитским слојевима. Дакле, иако су Винча и Старчево епоними за неолит, присуство каснијих, превиђених трагова из гвозденог доба подвлачи палимпсестну природу археолошких локалитета. Новија заштитна археолошка истраживања Старчева потврдила су да би на хоризонт из латенског периода требало рачунати (Живковић 2008). С друге стране, латенски период на Винчи је и даље археолошка непознаница (в. Пенезић и др. 2022). Неколико фрагмената латенске керамике са Васићевих првих ископавања, сачуваних у студијском материјалу Народног музеја Србије, су једини преостали траг.[27]

Може се рећи и да „заборављена" природа поменутих колекција није случајна већ је директна последица друштвено-историјских околности, ограничених институционалних капацитета и теоријских предубеђења раних истраживача. Латенски период био је археолошки ухватљив, али за пионире археолошких истраживања суштински незанимљив. Генерално, Келти као „носиоци латенске културе", из перспективе рађајуће културно-историјске археологије у Србији, стидљиво су се појавили средином тридесетих година XX века, у неколико радова Миодрага Грбића и Бориславa Јанкулова (Mihajlović 2019: 29–30, 83–84). Речи Милутина Гарашанина, који је касније систематизовао до тада познате и случајне латенске налазе из Србије, покушавајући да их „конфронтира" са историјским изворима, јасно говоре да се после Другог светског рата почињало из почетка: „Можда ће многима резултати овога рада изгледати доста оскудно. Мора се признати да они нису богати" (Гарашанин 1953: 15).

27 На основу увида аутора, фебруар 2025.

СКРАЋЕНИЦЕ / ABBREVIATIONS

АНМ – Архива Народног музеја Србије

ДНМ – Документација Народног музеја Србије

ДОКУМЕНТАЦИЈА / DOCUMENTATION

ДНМ, Инвентар ствари у Народном музеју I

ДНМ, Инвентар ствари у Народном музеју II

ДНМ, Винча, Археолошки журнал 1911.

ДНМ, Винча, Археолошки журнал 1929.

Архив Српске Академије Наука и Уметности у Сремским Карловцима, Фонд Миодраг Грбић, К. 4, писмо Хети Голдман, 12. 2. 1953; писмо Роберта Ериха, 20. 3. 1953; писмо Роберта Ериха, 13. 2. 1955.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Бабић, С. 2008
Грци и други, Београд: Клио.

Bandović, A. 2012
Gustaf Kosina i koncept kulture u arheologiji, *Етноантрополошки проблеми* 7 (3): 629–648.

Бандовић, А. 2017
Милоје Васић и Густаф Косина: сусрет који се није догодио? *Зборник Народног музеја* (Београд) 23/1: 409–433.

Bandović, A. 2019
Miodrag Grbić i nastanak kulturno-istorijske arheologije, Doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.

Бандовић, А. (у припреми)
Испод земље и изнад ње. Миодраг Грбић, кустос и археолог, Београд: Народни музеј Србије.

Benadik, B. 1983
Maňa. Keltisches Gräberfeld – Fundkatalog, Nitra: Archäologisches Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften.

Бењоцки, Н. 2017
Археолошки локалитети зрењанинског подручја, Зрењанин: Завод за заштиту споменика културе Зрењанин.

Božič, D. 1981
Relativna kronologija mlajše železne dobe v jugoslovanskem Podonavju, *Arheološki vestnik* 32: 315–347.

Borić, D. 2015
The end of the Vinča world: Modelling Late Neolithic to Copper Age culture change and the notion of archaeological culture, in: *Neolithic and Copper Age between the Carpathians and the Aegean Sea: Chronologies and technologies from the 6th to 4th millennia BCE,* S. Hansen et al., eds., Bonn: Marie Leidorf, 57–217.

Bujna J. 1989
Das latènezeitliche Gräberfeld bei Dubník I, *Slovenská archeológia* 37/2: 245–347.

Bujna, J. 2005
Kruhový Šperk z Latènskych ženských hrobov na Slovensku, Nitra: Filozofická fakulta, UKF and Archeologický ústav SAV.

Васић, М. 1905
Археолошка истраживања у Србији (2.), *Српски књижевни гласник,* књ. 15, св. 8: 593–603.

Vassits, M. 1910
Die Hauptergebnisse der praehistorischen Ausgrabung in Vinča im Jahre 1908, *Praehistorische Zeitshrift* 2: 23–39.

Васић, М. 1911
Градац, преисторијско налазиште латенског доба, *Глас Српске краљевске академије* 76: 97–134.

Vassits, M. 1911
Die Datierung der Vinčaschicht, *Praehistorische Zeitshrift* 3: 126–132.

Васић, М. 1912
Народни музеј у 1911. год. Извештај о раду у Народном музеју, *Годишњак Српске краљевске академије* 23: 246–285.

Васић, М. 1914
Жуто брдо. Прилози за познавање културе гвозденога доба у Дунавској Долини IV, V, VI, *Старинар* (н. р.) 6: 1–93.

Васић, М. 1932
Преисториска Винча I. *Индустрија цинабарита и козметика у Винчи*, Београд: Државна штампарија.

Васић, М. 1936а
Преисториска Винча II. *Облици гробова. – Мистичне очи. – Игра на табли. – Датовање Винче*, Београд: Државна штампарија.

Васић, М. 1936б
Преисториска Винча III. *Пластика,* Београд: Државна штампарија.

Васић, М. 1951
Део инвентара једног гроба из Винче, *Старинар* (н. с.) 1: 15–17.

Voss, B. L. 2012
Curation as research. A case study in orphaned and underreported archaeological collections, *Archaeological Dialogues* 19 (02): 145–169.

Вукмановић, М. и Радојчић, Н. 1995
Каталог метала II, Београд: Народни музеј.

Гарашанин, Д. 1954а
Каталог метала 1, Београд: Народни музеј.

Гарашанин, Д. 1954б
Археолошки споменици у Београду и околини, *Годишњак Музеја града Београда* 1: 45–98.

Гарашанин, М. 1953
Из историје Келта у Србији, *Историски гласник* 3–4: 3–16.

Гарашанин, М. и Гарашанин, Д. 1951
Археолошка налазишта у Србији, Београд: Просвета.

Гарашанин, М. и Гарашанин, Д. 1953
Приручник за археолошка ископавања, Београд: Публицистичко издавачки завод „Југославија".

Gardelková-Vrtelová, A. and Benadik, B. 2021.
Pohřebiště Palárikovo v kontextu plochých keltských pohřebišť ve středním Podunají, Nitra-Bratislava: Archeologický ústav SAV

Гирић, М. 1997
Латенски налази из северног Баната, *Рад Музеја Војводине* 39: 93–95.

De Navarro, J. M. 1936
A survey of Research on an Early Phase of Celtic Culture, *Proceedings of the British Academy* 22: 297–344.

Dizdar, M. 2011.
The La Tène culture in central Croatia. The problem of the eastern border of the Taurisci in the Podravina region, in: *The Eastern Celts. The Communities between the Alps and the Black Sea,* M. Guštin, M. Jevtić, eds., Koper-Beograd: Univerzitetna založba Annales, 99–118

Dizdar, M., Ljuština, M. and Tonc, A. 2022
Late La Tène knobbed rings and armrings in the south-eastern Carpathian Basin: beloved jewellery and amulets of the Scordiscan women?, in: *Iron Age female identities in the southern Carpathian Basin*, M. Dizdar, ed., Zagreb: Institut za arheologiju, 198–231.

Drnić, I. 2015
Kupinovo. Groblje latenske kulture, Katalozi i monografije 12, Zagreb: Arheološki muzej.

Живковић, М. 2008
Заштитна археолошка истраживања околине налазишта „Град" Старчево, *Грађа за проучавање споменика културе Војводине* 22–23: 107–126.

Јевремовић, Ж. 1937
Музеји у Београду, Београд: Штампарија Драгана Поповића.

Јевтић, М. 2006
Карактер налаза и хронологија, у: *Жидоварско блато, остава сребрног накита из насеља Скордиска*, ур. М. Јевтић, М. Лазић, М. Сладић, Вршац: Градски музеј: Београд: Филозофски факултет, 82–166.

Jovanović, B. 1974a
A Silver Bracelet from Yugoslavia, *Archaeology,* Vol. 27, No. 1: 38–41.

Jovanović, B. 1974b
Mlađe gvozdeno doba, u: *Praistorija Vojvodine*, ur. B. Brukner, B. Jovanović, N. Tasić, Novi Sad: Institut za izučavanje istorije Vojvodine i Savez arheoloških društava Jugoslavije, 277–316.

Jovanović, B. 2018
Early La Tène Pećine Necropolis, A. Kapuran, ed., Belgrade: Institute of Archaeology.

Križ, B. 2005
Kelti v Novom mestu, Novo mesto: Dolenjski muzej.

Крстић, Д. 1959
Латенски налази из Брестовика, *Зборник радова Народног музеја* (Београд) 2: 45–54.

Ljuština, M. 2020
Remarks on Funerary Practices of Late Hallstatt Srem / Syrmia Group, Northern Serbia, in: *Funeralkultur der Thraker und Skythen des 7. bis 5. Jahrhunderts v. Chr. an der unteren Donau*, E. Teleaga, ed., Studien zur Eisenzeitlichen Archäologie Thrakiens, Band 5, Rahden/Westf: Verlag Marie Leidorf, 337–348.

Ljuština, M. and Radišić, T. 2021
Romani Ante Portas? La Tène Populations in the Serbian Part of the Danube Basin in the 1st Century BC and their Response to Roman Presence", in: *Archaeology of Crisis*, S. Babić, ed., Belgrade: Faculty of Philosophy, University of Belgrade, 119–132.

Ljuština, M. and Spasić, M. 2012
Celtic Newcomers between Traditional and Fashionable: Graves 63 and 67 from Karaburma, in: *Iron Age Rites and Rituals in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureş 7–9. October 2011*, S. Berecki, ed., Târgu Mureş: Mureş County Museum, 367–375.

Mihajlović, V. D. 2019
Skordisci između antičkih i modernih tumačenja, Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu.

Milosavljević, M. 2019
Evidencija o životinjama u srednjem veku unutar kulturno-istorijske paradigme, *Етноантрополошки проблеми* (н. с.) год. 14, св. 3: 833–859.

Milosavljević, M. i Palavestra, A. 2016
Vasićev zakon periferije, *Етноантрополошки проблеми* (н. с.) год. 11, св. 3: 775–808.

Németi, I. 1989
Necropola Latène de la Pişcolt, judeţul Satu Mare (II), *Thraco Dacica* 1–2, 10: 75–114.

Olivier, L. 2011
The Dark Abyss of Time: Archaeology and Memory, Walnut Creek, CA: Altamira Press.

Palavestra, A. 2020
Usamljeni arheolog. Terenski metod Miloja Vasića, Beograd: Filozofski fakultet.

Palavestra, A. i Milosavljević, M. 2020
Grobovi sa Vinče u istraživanjima Miloja M. Vasića, *Етноантрополошки проблеми* (н. с.) год. 15, св. 3: 663–688.

Papazoglu, F. 2007 [1969]
Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba, Beograd: Equilibrium.

Пенезић, К. и др. 2022
Прелиминарни резултати истраживања локалитета Винча — Бело брдо (Сектора К-Клизиште) у 2020. години, *Гласник Српског археолошког друштва* 38: 175–198.

Поповић, П. 1994
Латенски налази из Брестовика, *Зборник Народног музеја* (Београд) 15/1: 51–56.

Radimsky, V. 1895
Die Nekropole von Jezerine in Pritoka bei Bihać, *Wissenschaftliche Mitteilungen des Bosnisch-Herzegowinischen Landesmuseums* 3: 39–218.

Рашковић, М. 1983
Државно старање о културно-историјским споменицима у Србији у XIX веку, *Зборник Историјског музеја Србије* 20: 127–160.

Сариа, Б. 1926
Извештај о преисторијском, класичном и нумизматичком одељењу, *Годишњак Српске краљевске академије* 33: 192–214.

Saria, B. 1927
Vor- und frühgeschichtliehe Forschung in Südslavien, *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 16: 86–118.

Sladić, M. 1988
Keramika Skordiska. Latenska keramika u jugoslovenskom Podunavlju, Beograd: Filozofski fakultet.

Tischler, O. 1885
Ueber Gliederung der La-Tène-Periode und über die Dekorirung der Eisenwaffen in dieser Zeit, *Correspodenz-Blatt der Deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte* 14: 157–162, 172.

Тодоровић, Ј. 1956
Праисториска некропола на Роспи Ћуприји код Београда, *Годишњак Музеја града Београда* 3: 27–62.

Todorović, J. 1963
Rospi Ćuprija. Nécropole de l'époque de La Tène à Beograd, *Inventaria Archaeologica*, fasc. 6: Y47 – Y56.

Todorović, J. 1968a
Kelti u jugoistočnoj Evropi, Beograd: Muzej grada Beograda.

Todorović, J. 1968b
Kelti na tlu Beograda, Beograd: Muzej grada Beograda.

Тодоровић, Ј. 1971
Каталог праисторијских металних предмета, Београд: Музеј града Београда.

Todorović, J. 1972
Praistorijska Karaburma 1. *Nekropola mlađeg gvozdenog doba*, Beograd: Muzej grada Beograda.

Todorović, J. 1974
Skordisci: istorija i kultura, Novi Sad – Beograd: Institut za izučavanje istorije Vojvodine i Savez arheoloških društava Jugoslavije.

Truhelka, Ć. 1893
Pobliže određivanje prehistoričkih nahođaja u Bosni i Hercegovini iz željeznog doba, *Glasnik Zemaljskog muzeja* 5: 111–116.

Ubelaker, D. H. 1978
Human skeletal remains: excavation, analysis, interpretation, Chicago: Aldine Publishing.

Uzsoki, A. 1987
Ménfőcsanak, in: *Corpus of Celtic Finds in Hungary* I, *Transdanubia* 1, T. Kovács, É. Petres, M. Szabó, eds., Budapest: Akademiai Kiado, 13–63.

Fewkes, J. V., Goldman, H. and Ehrich, R. 1933a
Preliminary Report on an Archaeological Reconnaissance in Yugoslavia, American Expedition, Season of 1932, *Bulletin of the American School of Prehistoric Research* 9: 17–32.

Fewkes, J. V., Goldman, H. and Ehrich, R. 1933b
Excavations at Starčevo, Yugoslavia, Seasons of 1931 and 1932. A Preliminary Report, *Bulletin of the American School of Prehistoric Research* 9: 33–54.

Hoernes, M. 1892
Die Urgeschichte des Menschen, Wien, Pest, Leipzig: A. Hartleben's Verlag.

Hoernes, M. 1900
Primitive man, London: J. M. Dent.

Horváth, A. 2019
A Preliminary Study of a Rare Fibula Type (The so called Altmark Fibulae) From The La Tène Cemetery of Csepel, *Studia Historica Nitriensia* 23: 107–124.

Horváth, L. 1987
The surroundings of Keszthely, in: *Corpus of Celtic Finds in Hungary* I, *Transdanubia* 1, T. Kovács, É. Petres, M. Szabó, eds., Budapest: Akademiai Kiado, 63–178.

Clason, T. A. 1980
Padina and Starčevo: game, fish and cattle, *Palaeohistoria* 22: 141–173.

Collis, J. 2003
The Celts. Origins, Myths, Inventions, Stroud: Tempus.

Ćosić, N. 2018
Otpakivanje neotpakovanog. Život i budućnost arheoloških zbirki, *Етноантрополошки проблеми* (н. с.) год. 13 (3): 595–615.

Aleksandar D. BANDOVIĆ
National Museum of Serbia

ARCHAEOLOGISTS, "COLLECTORS" AND LA TÈNE GRAVES FROM VINČA AND STARČEVO

SUMMARY

Vinča and Starčevo are known to us as the eponymous archaeological sites of significant Neolithic cultures of South-eastern Europe. It is somewhat less well known that traces of life and death from the Late Iron Age were also found during the early excavations at these sites. Miloje Vasić discovered a skeletal La Tène grave during the excavations in 1911, while a La Tène grave at Starčevo was discovered in 1932, when the excavations were headed by the American-Czech archaeologist Vladimir Fewkes. Since the results of these excavations have never been published in full, through the available, surviving archaeological documentation, this paper discusses links between archaeologists, items they discover and oblivion which prays upon archaeological collections, creating "orphan collections". It explores the ways in which the first items from the Late Iron Age were obtained through "local collectors," and the manner in which a part of the archaeological collection of the National Museum was formed. The examples of La Tène graves discovered at Vinča and Starčevo bear witness on the importance of archaeological documentation, and open further possible questions which this paper aims to stimulate rather than answer. One such question would be about the place occupied by the La Tène period in Serbian archaeology during the first half of the 20th century.